

УДК 821.111 (73)

*ІРИНА ГОРЕНКО, аспірантка
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРШИХ ОПОВІДЕЙ ЧОРНОШКІРИХ РАБІВ (КІНЕЦЬ XVII СТ. – ПОЧАТОК XVIII СТ.)

У статті розглянуто процес становлення та розвитку жанру оповідей рабів в афро-американській літературі періоду кінця XVII – початку XVIII століття. Досліджено жанрові та проблемно-тематичні особливості початкового модусу афро-американського письма.

Ключові слова: афро-американська література, оповіді рабів, рабство, жанр.

В статье рассмотрен процесс становления и развития жанра повествований рабов в афро-американской литературе периода конца XVII в. - начала XVIII в. Исследованы жанровые и проблемно-тематические особенности первичного модуса афро-американского письма.

Ключевые слова: афро-американская литература, повествования рабов, рабство, жанр.

The article deals with the process of formation and development of the genre of slave narratives in African-American literature during 17 – 18 centuries. Genre, problems and themes of original modus of African-American fiction have been studied.

Keywords: African-American literature, slave narratives, slavery, genre.

Спочатку вимушеного поселення у Новому Світі африканські раби прагнули стати вільними та рівноправними громадянами США. Історія їхньої боротьби й визвольних змагань складна та трагічна. У процесі утвердження власного культурного простору на північноамериканських теренах негритянський народ передусім мав продемонструвати свої інтелектуальні та мистецькі здібності. Адже тривалий час унаслідок поширення расистських теорій поступ та досягнення чорношкірих у інтелектуально-мистецькій царині ставилися під сумнів. Навіть скасування рабства та сегрегаційних законів не принесли цілковитої свободи чорношкірим американцям. Расистські упередження й стереотипи ще донедавна визначали характер взаємовідносин між представниками різних рас. На початку XX століття відомий афро-американський діяч В. Е. Б. Дюбуа у збірці есе «Душа чорношкірого народу» писав: «Історія афроамериканців – це історія боротьби за досягнення самосвідомості, людяності, через перетворення подвійної свідомості у краще, справжнє «я» [1].

Після того, як афроамериканці навчилися грамоти вони спрямували свої творчі та інтелектуальні сили на те, щоб розвінчати уявлення про їхню недолугість чи меншу розвинутість від білошкірих. Одним з початкових писемних модусів чорношкірих стали оповіді (колишніх) рабів – письмові свідчення про досвід їхнього життя у рабстві та шлях до свободи. Ф. Фостер стверджує, що сьогодні нараховується близько шести тисяч письмових свідчень поневолених [дет. див.]. Вони мали велику популярність і до початку Громадянської війни навіть ставали бестселерами. З часом увага до цього жанру занепадала. У другій половині двадцятого століття відбулося відродження інтересу до оповідей рабів, що збіглося зі спробами (пере)осмислити колективну травму рабства в історії та культурі США.

Процес становлення та розвитку оповідей рабів складається з декількох етапів, кожен з яких позначений конкретними суспільно-політичними, економічними та культурними факторами. Зародження жанру свідчень поневолених чорношкірих американців датується другою половиною вісімнадцятого століття та першою третиною дев'ятнадцятого. Дослідниця Ф. Фостер визначає його хронологічні рамки 1760 – 1807 роками. На початковому етапі оповіді друкувалися у вигляді памфлетів, були невеликі за обсягом та мали «еклектичну форму нарації» [6, 4]. До таких ранніх форм

належить свідчення Брітона Геммона «Розповідь про незвичайні страждання та дивовижне визволення Брітона Геммона, темношкірого чоловіка» (1760), Джона Марранта «Оповідь Джона Марранта» (1785) та Густавуса Васси «Цікава розповідь про життя Олаудо Еквіано чи Густавуса Васси, африканця» (1789). Перше письмове свідчення раба у форматі книжки вийшло в Лондоні 1789 року під назвою «Цікава розповідь про життя Олауда Еквіано або Густавуса Васси, африканця». Твір перевидавався ще вісім разів з 1789 по 1794 роки у Лондоні, Дубліні, Единбурзі, Норвічі, а також нелегально у Нью-Йорку (1791). Крім того книжка була перекладена нідерландською (1790), німецькою (1792) та російською (1794) мовами.

Як і у Великій Британії у США перші свідчення рабів належали африканцям, народженим на Чорному континенті. У них розповідалося про морські пригоди, сутички з індіанцями, захоплення у полон, зустріч із «великодушним господарем» та навернення у цивілізований світ. Як зазначає Філіп Гоулд, у вісімнадцятому столітті оповіді сприймалися як різновид духовної автобіографії, пікаресного, пригодницького або візіонерського роману. Їхніми характерними ознаками були простий стиль, звернення до релігійного досвіду, сентиментальність [дет. див.]. Сюжет багатьох тогочасних оповідей корелював із сюжетами пригодницьких романів, що зокрема належали перу Ф. Купера. У свідченнях рабів читачі захоплювалися вмінням персонажів вислизати від патрулів та собак. Вони співчували матері-рабині, яка благала не продавати її дітей, або часто вбивала їх. Куперівський мотив «втеча-переслідування-захоплення» набув нового виміру в афро-американському модусі письма, збагативши його реаліями з життя уярмлених.

Перші оповіді рабів суттєво відрізнялися від свідчень чорношкірих, народжених у неволі. Інститут рабовласництва до тла винищував будь-які родові зв'язки, культурні практики та людське достоїнство афро-американців. Як відзначає Ф. Фостер, «оповідачі, що народилися в Африці, чітко усвідомлювали, хто вони та як їм слід поводитися у неволі. У своїх текстах вони вживали словосполучення «наші звичаї», «наші помешкання», «наше життя», які давали інформацію і були підставами для порівняння та оцінок» [3, 10]. Так, Олаудо Еквіано описував особливості життя білошкірих та порівнював його з власним африканським досвідом: «Я був вражений мудрістю білих, але водночас здивувався, що вони їдять брудними руками чи торкаються до покійника. Також я зауважив особливу граційність білих жінок, що спочатку мені не сподобалось. У порівнянні з африканськими жінками, вони не були такі ж скромні та сором'язливі» [2, 36].

Перспектива зіставлення двох культур – рідної та набутої – характерна і для оповіді Венче Сміта «Розповідь про життя та пригоди Венче Сміта, уродженця Африки», що вийшла друком 1798 року у м. Нью-Лондоні (штат Коннектикут). Сюжет оповіді сконцентрований на змалюванні становлення особистості чорношкірого раба та здобуття ним волі в умовах рабовласницької системи. Оповідач наголосив вагомість чеснот та важкої праці у процесі звільнення з рабства. Цей момент його свідчення співзвучний із настановами пуританської моралі, що серед іншого засновувалися на індивідуальній працьовитості американця як єдиного шляху здобуття становища в суспільстві. За час перебування у рабстві Венче Сміт зумів зібрати кошти, щоб купити свободу собі й родині.

Особлива цінність цієї оповіді полягає у зображенні реалій африканського життя. На відміну від афро-американських авторів XIX століття В. Сміт народився на теренах Чорного континенту та прожив там до шести років, а відтак у його пам'яті залишилися спогади про землю пращурів. «Велика ріка протікає через цю країну на захід. Зрідка падає дощ, проте земля плодюча через росу, що вночі живить ґрунт. Приблизно в кінці червня або на початку липня ріка починає виходити з берегів та затоплює великі простори на шість-сім футів. Це спричинює появу мулу, що добре живить ґрунт. Коли вода відступає, селяни починають сіяти насіння, яке швидко проростає. Основним заняттям жителів селища є обробка землі та догляд за худобою» [5, 7]. Автор описує батька, принца Гвінеї, який намагався захистити землю від зазіхань работорговців. Зокрема В. Сміт згадує, що він (батько) був «чоловіком дивовижної сили і рішучості, і в той же час ніжний та добрий, справедливий і врівноважений правитель» [5, 11]. Його вбивство стало першою травмою у житті хлопця: «Той жахливий момент (вбивство батька – І. Г.) до сьогодні живе у моїй пам'яті» [5, 11].

У ранніх оповідях рабів відсутня критика рабовласницької системи, а несправедливе поводження з чорношкірими часто виправдовувалося необхідністю страждати на землі. Рабство замальовувалося як втрата фізичної свободи, а його дегуманізаційна складова не розглядалася. Автори критикували работоргівлю, але не рабовласників чи інститут рабовласництва як такий. Мета оповідей полягала в тому, щоб розважити читачів, а вже потім стимулювати їх до гуманного поводження з представниками іншої раси.

Для перших оповідей рабів характерний оповідач, що належав до африканської знаті та мав статус принца (так, Олаудо Еквіано був сином вождя племені Ембренче, Венче Сміт – сином при-

нца своєї країни). Він переважно подорожував різними країнами та поступово занурювався у західну культуру. Згодом важкою працею здобував волю, вихрещувався та отримував нове ім'я. Наприклад, Айба Сулейман Дьяло став Джобом, Олаудо Еквіано – Густавусом Васса, а Бротірі Фурро – Венче Смітом. Відповідно до літературної традиції вісімнадцятого століття основна увага нарації в оповідях зосереджена на переживаннях головного персонажа та його пригодах. Як зазначає Ф. Фостер, «у літературі вісімнадцятого століття спостерігається тенденція до англізування головного героя та зображення його важкого становища подібні до легенд про мандрівного героя або ж про походи пілігримів» [3, 47].

На відміну від своїх попередників, народжених на африканській землі, афро-американські раби, що від перших днів життя перебували в реаліях рабовласницької системи, по-іншому вибудовували логіку оповідей. Їхні моральні засади та принципи, а також уявлення про світ формувалися за умов вищості білих та постійного утвердження нижчості негрів. Відстоювання людської природи представників чорношкірої раси починає набувати особливої ваги у свідченнях цих рабів. Важливо й те, що раби, народжені у Новому світі, вважали його своєю батьківщиною. Основою для порівнянь уже були не відмінні культурні цінності, а різні статуси білих та чорних, рабовласників та рабів. Суперечності між християнським вченням та американськими демократичними принципами з одного боку, і реаліями життя на плантаціях з іншого склали ще одну парадигму для порівнянь. В умовах расистської політики автори оповідей рабів мали на меті довести реципієнтам людську природу представників своєї раси.

У другій половині вісімнадцятого століття відбулися зміни в оповідях рабів на проблемно-тематичному рівні, що зумовлювалися суспільними трансформаціями у США. Якщо на початковому етапі у свідченнях розповідалося про досвід життя у новому краї, то згодом усе частіше звучали протести проти поневолення людини людиною, аж до закликів цілковитого скасування рабства, що пояснювалося посиленням гніту з боку рабовласників і навіть запереченням людської сутності чорношкірих. Наприклад, у оповіді Олауда Еквіано (1789 р.) сказано, що вона написана на прохання друзів та між іншим закликає до більш гуманного поводження з чорношкірими. Свідчення характеризується поміркованим тоном, що позбавлений сильних емоцій. І вже через п'ятдесят років потім в оповіді Джеймса Пеннінгтона чітко прочитується антирабовласницька пропаганда: «Я завжди обурююся, коли чую «добрі господарі», «господарі християни», «м'яка форма рабства», «нагодовані та одягнуті раби», задля пом'якшення ГРІХА РАБСТВА. Насправді ж люди, що так говорять перекручують правду або не розуміють, про що говорять. Раб, його душа і тіло прирівнюється до рухомого майна, до власності. Жорстокі побиття, голод, бідність так чи інакше мають місце в рабовласництві, а це суперечить поняттю про людину» [4, 55]. Автор наголошував, що має особистий досвід принизливого поводження з чорношкірими на Півдні.

Наприкінці вісімнадцятого століття оповіді рабів виокремилися як окремий літературний жанр, що суттєво відрізнявся від зразків особистісного письма білошкірих американців. Якщо до періоду Громадянської війни свідчення рабів за жанровими ознаками тяжіли до американської автобіографії та тогочасних літературних конвенцій, то вже після війни вони набули самостійних рис. Пуританська теоцентрична риторика змінилася на расову. Відносини між білими та чорними, жорстоке поводження з людьми іншого кольору шкіри вже розглядалися не у площині філософських розмислів, а як соціальне зло.

Характерною рисою свідчень першої половини дев'ятнадцятого століття є обов'язкова передмова білошкірої людини, де стверджувалося, що оповідач є добросовісним та наводить правдиві факти. Ф. Фостер підкреслює, що «часто формувалися окремі комісії для дослідження деталей оповіді. Їхні звіти підтверджувалися документами, які включали листи від колишніх господарів, а також свідчення очевидців та мешканців поселення. Усе це долучалося до видання. Кожна оповідь мала принаймні два листи від визначних та шанованих осіб – переважно проповідників, – які підтверджували добру вдачу втікача та правдивість його історії» [3, 55]. У першій третині дев'ятнадцятого століття образ оповідача набуває типових ознак. Переважно він змальовувався як примітивна людина, яка зазнала важких випробовувань у рабстві, врятувалася від них втечею, причиною якої стала вкрай жорстока поведінка господаря. У процесі пошуку волі оповідач поступово оволодівав культурними кодами білих американців, а отже, ставав «цивілізованим».

Прикладом такої оповіді, що датується 1760-1807 роками і вперше була опублікована 1789 року, є «Цікава розповідь про життя Олаудо Еквіано, чи Густавуса Васси, африканця». Вона починається із детального опису місцевості та культури його рідної країни Бенін (сьогоднішня територія Нігерії). Автор розповідає про історію своєї сім'ї, своє дитинство, викрадення, поневолення та життя в Англії, Вест-Індії та на американських теренах Вірджинії та Джорджії. Олаудо Еквіано зазначав, що грає на валторні, читає Біблію та володіє перукарською майстерністю. У рабстві він

опанував техніку опріснення води, навігацію та хитрощі воєнних дій на морі. Після вихрешення оповідач мав змогу дискутувати з протестантськими священиками, а також представником португальського католицького духовенства. За життя він відвідав усі частини світу, навіть Північний полюс. Після низки невдач та втеч Олаудо Еквіано купив собі свободу та повернувся до Англії, де взяв участь у багатьох анти-рабських протестах.

Цікавість до оповідок рабів дещо зменшилася, коли у 1807 році Томас Джефферсон підписав акт про заборону торгівлі африканськими рабами, і сформувалася думка про те, що з рабством покінчено. У цей час завершується перший етап розвитку цього модусу афро-американського письма.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Du Bois W. E. B. *The Souls of Black Folk* / Du Bois William. – New York, Dover Publications, INC., 1994. – 164 p.
2. Equiano O. *The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano, or Gustavus Vassa, the African. Written by Himself* / Equiano Olaudah. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/15399/15399-h/15399-h.htm>.
3. Foster F. S. *Witnessing Slavery. The Development of Ante-Bellum Slave Narratives* / Frances Smith Foster. – Madison: The University of Wisconsin Press, 1994. – 238p.
4. Pennington J. W. C. *A Narrative of Events of the Life of J. H. Banks, an Escaped Slave from the Cotton State, Alabama, in America* / Pennington James W. C. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docsouth.unc.edu/neh/penning/penning.html>.
5. Smith V. *A Narrative of the Life and Adventures of Venture, a Native of Africa: But Resident above Sixty Years in the United States of America. Related by Himself* / Smith Venture. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docsouth.unc.edu/neh/venture/venture.html>.
6. Stepto R. B. *From Behind the Veil: A Study of Afro-American Narrative* / Stepto B. Robert – University of Illinois Press, 1991. – 248 p.